

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладознавства
і контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура
Львівського національного
університету
імені Івана Франка

РЕВЕРБАЛІЗАЦІЯ БІБЛІЙНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ ЛЮБОВ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ СТАРОГО І НОВОГО ЗАВІТІВ

Першим і унікальним перекладом – перекладом з мови божественного одкровення стала Біблія, а її проєкція в сучасність, минуле й майбутнє є ідеальним виявом інтертекстуальності, суть якої полягає не в пошуку джерел, а в їхньому взаємозв'язку, своєрідному переплетенні на синхронному зрізі. Текст Біблії в аспекті типологічних і текстологічних перегуків Старого і Нового Завітів (т. зв. внутрішньобіблійний інтертекст) від кінця 1980-х і дотепер є об'єктом наукових пошуків Р. Гейза, С. Кісмаат, З. Лановик, Дж. Міллера, С. Мойза, Ж. ван Рітена, М. Фішбеяна, Д. Юна.

Історії та теорії англomовних перекладів Святого Письма присвячено розвідки Е. Гірша, Д. Ловтона, Дж. Міллера, Ю. Найди, Дж. Ньюмана, А. Томаса, Г. Фрейзера, Г. Кемпбела, а українські переклади досліджували Т. Барщевський, С. Головащенко, А. Даниленко, М. Жукалюк, В. Любащенко, Ю. Мороз, Д. Степовик. Однак актуальною проблемою на перетині біблієзнавства і перекладознавства залишається формування біблійної концептосфери, унікального способу омовлення сакральних істин та особливості її ревербалізації в національних перекладах Святого Письма.

Термін *концепт* розуміємо згідно з інтегративним підходом, що уможливило вивчення цього поняття в лінгвістичній, логічній, психологічній та культурологічній площинах: «концепт – це елементарна складова частина (смысл концептосфери), що становить багатомірне культурно значуще соціопсихічне утворення у колективній свідомості та опредмечується у тій або іншій мовній формі» [7, с. 41]. Проблема перекладу полягає у тому, що вербалізанти біблійних концептів у першоджерелі часто мають настільки семантично ускладнену структуру, що їй неможливо охопити одним перекладним відповідником.

Об'єктом цього дослідження є біблійна концептосфера ЛЮБОВ, ускладнена структура якої по-різному концептуалізується й вербалізується у Старому та Новому Завітах. У Старому Завіті одна з частин Господнього заповіту людям актуалізується як *hesed*, що переважно вживається у парі зі словом *emet* (*вірність, правда, істина*). Давньоєврейське *hesed* є неперекладним у сенсі пошуку однолексемного еквівалента; «Біблійна енциклопедія Брокгауза» визначає його як «учинок, який винагороджує когось за відданість і вірність, за допомогу, <...>, а також є свідченням любові» (переклад авт. – О. Д.) [10, с. 580]. На думку св. Августина, істинна віра чинить діла любові в Дусі Святому [8, с. 580]. Поєднання концептів *HESED* і *EMET* дуже часто вербалізується у псалмах, де прославляється спілка Господа і людей; цими словами Господь називає себе, звертаючись до Мойсея, дослівно: «<...> Бог милосердний і милостивий, довготерпеливий» [2, М2 34: 6], [щедрий на *hesed* та *emet* (О. Д.)]. Усі українські перекладачі Біблії в цьому контексті обрали однаковий відповідник до виразу «щедрий на *hesed*»: «щедрий на милість, багатомилостивий, багатомилостивий». Як наслідок, виникає певна тавтологія, адже Господь двічі називає себе милостивим.

Єрусалимська Біблія, французький переклад 1956 року, що вважається одним із найадекватніших і водночас найпоетичніших, інтерпретує фразу *hesed* і *emet* як *amour et vérité* (*любов і правда*); див.: “*Yahvé, dans les cieux ton amour, jusqu'aux nues, ta vérité*” [20, Ps. 36(5): 6].

Hesed у сучасних англomовних перекладах інтерпретують вже не як *mercy* (милість), а як *love*. Таке трактування підтримують філологи-біблієзнавці, зокрема А. Свідеркувна вважає, що любов – найкращий варіант *hesed*, проте це любов дієва, вольова настанова, а не почуття: «*hesed* здійснюють, а не відчувають!» [11, с. 174]. У цьому сенсі вдалим видається вираз *shows great love* як відповідник до виразу (щедрий на *hesed*) в англomовній Біблії 1976 року «Радісна новина» [18, Ps. 36(5): 6]. Таке тлумачення Старого Заповіту прокладає внутрішньобіблійний інтертекстуальний місток до відомої новозавітної номінації Господа з Першого Соборного Послання св. Апостола Івана «Бог – то любов» [2, 1 Ів. 4: 8, 4: 16].

Усі українські перекладачі відповідником до *hesed* обрали лексему *милість* (інколи *милосердя*), що сягає корінням церковнослов'янського перекладу, укорінилася в літературній традиції та в мовній системі («з Божою милістю»), однак не охоплює всього комплексу значень оригіналу, його синергетики, тобто духовної сутності; порівн.: «До неба милість твоя, Господи, и истина твоя до хмар» [9, Пс. 35: 6]; «Господи, милість твоя сягає на небеса, *вірність* твоя під хмарами» [13, Пс. 36: 6.]; «Господи, – аж до небес *милосердя* Твоє, аж до хмар Твоя *вірність*» [2, Пс. 35(36): 6]; «*Милість* твоя, Господи, небес сягає, *вірність* твоя по хмарах» [12, Пс. 36: 6].

Б. Грінченко виділив у слові *милість* два значення: 1) милосердя, 2) любов. Ілюстрацією до другого значення в словнику Б. Грінченка слугує народна пісня, що є своєрідною фольклорною інтерпретацією біблійного

концепту *HESED* і *ĖMET* як *милість і віра*: «О Боже мій несконченний! що ся тепер стало! Як то віра, так то віра, а милости мало» [14, т. 2, с. 424]. “Словник української мови” в 11 томах уже фіксує *любов, кохання* як значення слова *милість* з ремаркою *застаріле*, що свідчить про втрату словом цього значення в сучасному узусі [15, т. 4, с. 564]. Проте в біблійному контексті *Божжа милість* позначає Божу любов, хоч, вочевидь, це значення дещо затерлося через конвенційне і часто неосмислене повторення фрази.

У Новому Завіті концептосфера ЛЮБОВ розщеплюється на два концепти, що вербалізуються як *ἀγάπη* або *філеω*. За спостереженням Івана Корсунського, іменник *ἀγάπη* грецькі класики взагалі не вживають. Уперше його використано в Септуагінті, грецькому перекладі Біблії III ст. до н.е. Відповідне дієслово *ἀγάλαω*, хоч і відоме класичним авторам, починаючи від Гомера, у Святому Письмі набуває нового богословського сенсу духовної любові [6, с. 469–470]. Як уточнив С. Аверинцев, «йшлося про жертвну, «таку, що все пробачає», невмотивовану любов до «ближнього» – не до «близького» за родом або особистою прихильністю, не до «свого», а до того, хто раптом опиниться поруч, аж до ворога та кривдника» [1, с. 134]. Натомість *філеω* описує дружні почуття, а також глибоку особисту симпатію [16]. С. Зарін пояснив, що *ἀγάπη* позначає вільну і свідому любов, що завжди супроводжується самопожертвою і самозреченням, а *філеω* – природну схильність, незалежну від людського волевиявлення [4, с. 371]. У Новому Завіті любов Бога до людини лише один раз позначена як *філеω*, а любов людини до Бога, зокрема й заповідь про любов до Бога і до ближнього, завжди виражається через *ἀγάπη* [4, с. 371].

«Бог – то любов» [2, 1 Ів. 4: 8, 4: 16], – говорить апостол Іван, «учень, якого любив Ісус» [2, Ів. 21: 20]. Не лише в його Першому Соборному Посланні, але й у Євангелії від Івана чи не найбільше в Новому Завіті роздумів про любов Бога Отця до Сина, Господа до людей, людини до Господа та до ближнього.

Концептуально складний діалог про любов завершує Іванове Євангеліє в післямові, де йдеться про з’яву Ісуса перед учнями над морем Тиверіадським. Ісус тричі запитує апостола Петра: «Симоне, сину Йонин, чи любиш ти мене?» і тричі отримує ствердну відповідь, проте «<...> засмутився Петро, що аж утретє його питає: «Чи любиш мене?» [12, Йоан 21: 17]. В українських та англійських перекладах губиться гра дієсловами *ἀγάλαω* і *філеω*: Ісус перші два рази вживає *ἀγάλαω*, а втретє – *філеω*. Петро в усіх трьох відповідях промовляє *філеω*.

Існують різні тлумачення такої варіативності вербалізантів концептосфери ЛЮБОВ. М. Генрі справедливо стверджував, що потрійний повтор запитання та звертання до Петра його мирським іменем «Симоне, сину Йонин» нагадує про потрібне відступництво Петра «ще до того, як півень проспівав тричі» [19]. Імовірно, Петро, який колись красномовно присягався в найвищій жертвній присвяті Господеві («За тебе я душу свою покладу!» [2, Ів. 13: 37]), цього разу обирає просте душевне *філеω*.

Ісус утретє теж замінює *ἀγάλαω* на *філеω*, оскільки, як вважають деякі богослови, не очікує від Петра, як і від будь-якого вірянина, чийм пастирем його призначено, повного самозречення, а сподівається хоча б на дружню відданість [5, с. 121]. Смуток Петра після третього запитання Ісуса пояснюють тим, що *філеω* все ж описує нижче почуття, ніж *ἀγάλαω* [22]. Утім саме слово *філеω* Ісус уживає в Євангелії від Івана, щоб виявити себе як сина Божого і розповісти про почуття Отця до Сина: «Бо Отець любить (філеω) Сина, і показує все, що Сам робить, Йому» [2, Ів. 5: 20].

Існує й інше пояснення: слово *ἀγάλαω* видається надто холодним для Петра, який палає від любові до Господа [17]. Утретє Петро досягає бажаного: Господь знову приймає його в лоно Своїх близьких і призначає пастирем Своєї Церкви.

Гру слів *ἀγάλαω* і *філеω* і, відповідно, глибинний сенс Господнього діалогу з Петром утрачено майже в усіх англійських та українських перекладах, де знаходимо лише один гіперонімічний відповідник *любити/love*.

Серед англійських перекладів можна виділити Нову Міжнародну Версію, де два перші запитання дещо підсилено: “Do you *truly* love me?” [21, John 21: 15–16]. Так імплікується сумнів Ісуса в любові Петра, а, можливо, сенс *ἀγάπη* як вищої, істинної любові.

«Вічне Євангеліє» В. Громова репрезентує примітку, що пояснює відмінність між грецькими словами оригіналу, проте в самому тексті вжито лише гіперонім *любити* [3, Йоанн 21:15–17].

І. Огієнко – єдиний український перекладач, який відтворив гру слів за допомогою синонімічної пари *любити* (*ἀγάλαω*) і *кохати* (*філеω*): «Як вони вже поснідали, то Ісус промовляє до Симона Петра: «Симоне, сину Йонин – чи ти **любиш** Мене більше цих?» Той каже Йому: «Так, Господи, – відаєш Ти, що **кохаю** Тебе!» Промовляє йому: «Паси ягнята мої!» І говорить йому він удруге: «Симоне, сину Йонин – чи ти **любиш** Мене?» Той каже Йому: «Так, Господи, – відаєш Ти, що **кохаю** Тебе!» Промовляє йому: «Паси вівці мої!» Утретє Він каже йому: «Симоне, сину Йонин, – чи **кохаєш** Мене?» Засмутився Петро, що спитав його втретє: «Чи **кохаєш** Мене?» І він каже йому: «Ти все відаєш, Господи, – відаєш Ти, що **кохаю** тебе!» Промовляє до нього Ісус: «Паси вівці мої!» [2, Ів. 21: 15–17].

Перекладачеві вдалося передати інтимні, душевні почуття покаянного апостола Петра, що знайшли відгук у серці Ісуса. Зазначимо, що в класичній українській літературі XIX століття дієслово *кохати* часто вжито в контексті любові до батьків; див. ілюстрації зі «Словаря» Б. Грінченка та СУМ 11: «Батько й мати твої живуть при тобі і дякують... що ти їх при старості й кохаєш і поважаєш. Кв.» [14, т. 2, с. 294]; «Добра донька дуже кохала свого батька (Коцюб., III, 1956, 8)!» [15, т. 4, с. 313]. Саме таке ніжне почуття до Ісуса як до найріднішої людини, хоч і Господа Бога, висловлює апостол Петро через дієслово *філеω*. Крім того, українське *кохати* означає «дбайливо вирощувати, плекати що-небудь» [15, т. 4, с. 313], те ж [14, т. 2, с. 294], що акцентує увагу на душпастирській місії Петра.

Деякі богослови заявляють про неможливість розкрити глибокий сенс запитань Христа та відповідей Петра в українському перекладі [5, с. 121], проте варіант, що його запропонував І. Огієнко, повністю заперечує цю тезу і свідчить про вдумливе ставлення перекладача до кожного слова божественного першотвору.

Ключову стратегію свого перекладу І. Огієнко визначив уже на титульній сторінці Біблії – «із мови давньоєврейської й грецької на українську *дослівно* перекладена» (виокремлення шрифтом. – *О. Д.*). І. Огієнко ретельно виділяв усі доповнення до оригіналу, навіть сполучники, що цілком слушно, оскільки роль дискурсивних слів у тексті дуже важлива.

Вочевидь, це «очужена» Біблія з численними примітками, де пояснюються «темні місця» оригіналу, а саме незвична гебрейська метафорика і майже неперекладна етимологічна гра. Заради відтворення цієї гри І. Огієнко навіть удався до, на перший погляд, дивних новотворів, як-от: *чоловікова, чоловічиця* в значенні «жінка», щоб показати етимологічний ланцюг давньогебрейських слів *išša* (жінка) – *iš* (чоловік), порівняймо: «І промовив Адам: «Оце тепер вона – кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. *Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка*» [2, 1М. 2:23]. Проте наведений вище приклад ревербалізації парних концептів *ἀγάλας* і *φίλεω* є свідченням вдалого намагання відтворити стиль біблійного прототексту та його глибинний смисл.

Як бачимо, біблійна концептосфера ЛЮБОВ у Старому і Новому Завітах актуалізується через суттєво відмінні концепти. У Старому Завіті це *HESED*, любов в дії, що є частиною заповіту, договору між Господом і його народом. У Новому Завіті ЛЮБОВ вербалізується як *ἀγάπη*, вища духовна жертвна любов, або *φίλεω*, природна схильність, що йде від серця. Відповідні концепти характеризують одну біблійну концептосферу, проте мають суттєві смислові відмінності. У вихідній мові відсутні відповідники, які відображали б варіативність у межах концептосфери, відповідно у перекладах часто відбувається гіперонімічне злиття вербалізантів окремих концептів.

Перспективність дослідження полягає у можливості простежити концептуальні відмінності в національних перекладах Святого Письма, що суттєво впливають на формування національних біблійних концептосфер.

Література:

1. Аверинцев С. Софія-Логос: словник. 3-е вид. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. 650 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / пер. І. Огієнко. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.
3. Вічне Євангеліє. Український і російський паралельні переклади / пер. В. Громов. Київ: Есфір, 2012. 858 с.
4. Зарин С. Аскетизмъ по православно-христiанскому ученiю. Санкт-Петербургъ: Типографiя В. Киршбаума, 1907. Т. 1. Кн. 2. 715 с.
5. Илари́й, епископ Макаровский. Писание и предание в контексте переводческой проблематики. Предание и перевод: Успенские чтения / сост. К. Сигов. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 112–122.
6. Корсунский И. Перевод LXX. Его значение в истории греческого языка и словесности. Сергиев Посад: Типография Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1897. 644 с.
7. Космеда Т., Плотнікова Н.В. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі. Львів: ПАІС, 2010. 408 с.
8. Міжнародний біблійний коментар, католицький та екуменічний коментар на XXI століття: у 6-ти т. / відп. ред. В.Р. Фармер. Львів: Свічадо, 2017. Т. 1. 450 с.
9. Псалтир: переклад новою українською літературною мовою П.С. Морачевського (1865) / підг. вид. Л.А. Гнатенко; дослід. Л.А. Гнатенко, В.В. Німчука; відп. ред. Л.А. Дубровіна; НАН України, Український комітет славістів, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Ін-т української мови. Київ: НБУВ, 2015. 200 с.
10. Ринекер Ф., Майер Г. Библейская энциклопедия Брокгауза. Paderborn: Christliche Verlagsbuchhandlung Paderborn, 1999. 1088 с.
11. Свідеркувна А. Розмови про Біблію: Старий Завіт / пер. Т. Різуна. Львів: Свічадо, 2008. 427 с.
12. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. І. Хоменко. Ватикан: Editorial Verbo Divino, 1990. 1422 с.
13. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. П. Куліш, І. Левицький та І. Пулюй. Київ: Укр. Біблійне Товариство, 2003. 1164 с.
14. Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з додат. Б. Грінченко. Репринт, 1907. Київ: Вид-во Довіра – УНВЦ «Рідна мова», 1997. Т. 1–4.
15. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
16. Biblesoft's New Exhaustive Strong's Numbers and Concordance with Expanded Greek-Hebrew Dictionary. Biblesoft and International Bible Translators, Inc. 1994.
17. Fausset's Bible Dictionary. Electronic Database. Biblesoft and International Bible Translators, Inc. 1998.
18. Good News Bible. The Bible in today's English version. New York: American Bible Society, 1976. 1449 p.
19. Henry M. Commentary on the Whole Bible: New Modern Edition, Electronic Database. Hendrickson Publishers, Inc. Biblesoft and International Bible Translators, Inc. 1991.
20. La Bible de Jerusalem. URL: <http://studybible.info/version/Geneva> (дата зверення: 12.05.2014)
21. The Holy Bible. New International Version. New York: American Bible Society, 1978. 1210 p.
22. The Wycliffe Bible Commentary // PC Study Bible: Electronic Database. Chicago, Illinois: Moody Press, 1962. Biblesoft and International Bible Translators, Inc. 1994.

Анотація

**О. ДЗЕРА. РЕВЕРБАЛІЗАЦІЯ БІБЛІЙНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ ЛЮБОВ
В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ СТАРОГО І НОВОГО ЗАВІТІВ**

У статті досліджується варіативність ревербалізацій біблійної концептосфери ЛЮБОВ в українських та англомовних перекладах Святого Письма. Простежується суттєва смислова відмінність між складовими концептосфери ЛЮБОВ у Старому та Новому Завітах і всередині Нового Завіту. У перекладах відтворення ускладненої структури вербалізованих концептів, зокрема побудованої на ній гри грецьких слів ἀγάπῃ і φιλῶ, часто межує з неперекладністю. Однак І. Огієнку, який дотримувався принципу дослівності відтворення всіх смислових нюансів оригіналу, вдалося віднайти ресурси для адекватної ревербалізації проблемних концептів.

Ключові слова: біблійна концептосфера, ревербалізація концепту, національні переклади Святого Письма, інтертекстуальність.

Аннотация

**О. ДЗЕРА. РЕВЕРБАЛИЗАЦИЯ БИБЛЕЙСКОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ ЛЮБОВЬ
В УКРАИНСКИХ И АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДАХ СТАРОГО И НОВОГО ЗАВЕТОВ**

В статье исследуется вариативность ревербализаций библейской концептосферы ЛЮБОВЬ в украинских и англоязычных переводах Священного Писания. Прослеживается существенная смысловая разница между составляющими концептосферы ЛЮБОВЬ в Старом и Новом Заветах и внутри Нового Завета. В переводах воспроизведение сложной структуры вербализованных концептов, в частности построенной на ней игры грецких слов ἀγάπῃ и φιλῶ, часто граничит с непереваемостью. Однако И. Огиенку, который придерживался принципа дословности воспроизведения всех смысловых нюансов оригинала, удалось найти ресурсы для адекватной ревербализации проблемных концептов.

Ключевые слова: библейская концептосфера, ревербализация концепта, национальные переводы Священного Писания, интертекстуальность.

Summary

**O. DZERA. REVERBALIZATION OF THE BIBLICAL CONCEPTUAL SPHERE LOVE
IN UKRAINIAN AND ANGLOPHONE TRANSLATIONS OF THE OLD AND NEW TESTAMENTS**

The article sets out to research variants of the reverbaliized biblical conceptual sphere LOVE in Ukrainian and Anglophone translations of the Holy Scripture. The author elucidates a considerable difference between components of the biblical conceptual sphere LOVE in the Old and New Testaments and within the New Testament. The reproduction of the complex structure of the verbalized concepts, in particular its punning actualization in the play on the Greek words ἀγάπῃ and φιλῶ, often borders on untranslatability. However, I. Oghijenko, whose strategy was based on the principles of literalism, i. e. rendering thoroughly all the sense intricacies of the original, managed to find resources for adequate reverbaliization of the problematic concepts.

Key words: biblical conceptual sphere, reverbaliization of the concept, national translations of the Holy Scripture, intertextuality.